

the attention of scientists within the category of morality. As an example of the concept of Treachery, the possibilities of the prospects of analyzing the relations of the concept with such objects of linguistic analysis as word, image, verbal symbol, synonymization of its expression, paradigmatic ties, etc. are examined. It is noted that today the concept of Treachery is one of the key ones in Ukrainian culture.

УДК 811.161.2'282(477. 87):81'373.45(=511.141)

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ЗАСВОЄННЯ ЛЕКСИЧНИХ МАДЯРИЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

Лизанець П.М.

Ужгородський національний університет

Постановка проблеми. Запозичення частіше всього бувають лексичними, але можуть бути також морфологічними, синтаксичними і фонетичними. Найбільш типовими є лексичні запозичення, які в меншій чи більшій мірі (в результаті безпосереднього сусідства різних народів) характерні для всіх мов. Проникнення їх з однієї мови в іншу може бути різним і залежить від ряду факторів як лінгвістичного, так і позалінгвістичного характеру, що визначає **актуальність** теми роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексичні мадяризи проникали в українські говори Закарпаття двома основними шляхами: усним і писемним шляхом. Усним шляхом проникала переважна більшість угорських запозичень, серед якої виділяємо два основних типи.

До першого типу відносимо лексичні мадяризи, що ввійшли в українські говори Закарпаття внаслідок щоденних безпосередніх мовних, економічних і культурних стосунків українців та угорців.¹ Це переважно мадяризи на позначення назв предметів, дій, ознак, пов'язаних з побутом людей, їхніми зовнішніми та фізичними особливостями, сільським господарством, народною метрологією, народною медициною, тваринництвом, рослинництвом тощо. Наприклад: *бутор* (bútor)², *креденц* (kredenc), *талаш* (tálas), *корсуйк* (karszék),

¹ Відомо, що українське населення Закарпаття протягом кількох століть (більше 1000 років) знаходиться у безпосередніх контактах з угорським населенням. Умовну межу між українцями та угорцями на території їх безпосереднього контактування можна провести по лінії таких населених пунктів - - південна Ужгородщина: Мінай (Mínaj – XV ст. – у дужках подаємо колишні угорські назви сіл та першу фіксацію їх різними історичними пам'ятками), Холмок (Homok, XIII ст.) Часлівці (Császlóc – XIV ст.), В. Ратівці (N. Rát – XIII ст.), Геївці (N. Gejős – XIV ст.), Б. Добронь (N. Dobrony – XIV ст.); південна Мукачівщина: Рівне (Szernye, XIII ст.), Жнятино (Izsnýéte, XV ст.), Дрисино (Dercen, XIV ст.); Берегівщина: Гать (Gát, XIV ст.), Іванівка (Jánosi, XIV ст.), Береги (N. Bereg, XII–XIII ст.), Добросілля (Bene – XII ст.); південна Виноградівщина, Вербовець (Verbős, XIII ст.), Шаланки (Salánk, XIV ст.), Чорний Потік (Feketepatak, XIII ст.). Вілок (Tisza Újlak, XIV ст.), Петрово (Péterfalva, XIV ст.), Дівичне (Forgolány, XIV ст.). Значна частина мадяр проживає також у с. Вишково (Visk, XIII ст. – Хустський р-н), м. Тячево (Técső, XIII ст. – Тячівський р-н) та в селах Рахівського району В. Бичків (N. Bocskó – XIV ст.), Діловому (Tribusa, XVI ст.).

² У дужках наводимо угорські лексичні відповідники (діалектні чи літературні).

паплан (*parlan*), фійо'вка (*fiók*), шпор (*spor*), бил'іш (*bélis*), жебало'вка (*zsebbevaló*), валпанта (*válpánt*), понд'ола (*pongyola*), фам'ол (*fátyol*), сабів (*szabó*), гайташ (*hajtas*), роїты (*rojt*), броштівка (*brostú*), вошолів (*vasaló*), кефа (*kefe*), талпа (*talp*), лабсары (*lábszár*), федівка (*fedő*), бадог (*bádog*), канна (*kanna*), палачінтош (*palacsintos*), ресел'ів (*reszelő*), тивчір' (*tócsér*). вал'ів (*váló*), гордів (*hordó*), дуго'вка (*dugó*), д'алів (*gyaló*), левеш (*leves*), гул'аш (*gulyás*), гомбовці' (*gombóc*), марташ (*mártás*), кочо'н'а (*kocsonya*), тивтутка (*töltött(káposzta)*), пішкóвта (*piskóta*), леквар (*lekvár*), теїа (*teja*), кавіл' (*kávè*), мулоччаг (*mulatság*), фіномный (*finom*), кийн'ешный (*kényes*), кедвешный (*kedves*), рендешный (*rendes*), понтошный (*pontos*), фарадловиш (*faradt*), гамішний (*hamis*), чампашний (*csámpás*), кóвдош (*koldus*), бет'ар (*betyár*), біманга (*bitang*); бановати (*bán*), ирдемловати (*érdemel*), бістотловати (*bisztat*), енгедовати (*enged*), лóвгати (*lóg*), мутатловати (*mutat*); ариш (*ásó*), вошвилы (*vasvilla*), тенгеріц'а (*tengeri*), ирташ (*irtás*), маргаріна (*marhagépa*), доган (*dohány*), мажа (*mázsa*), иц'а (*icze*), голд (*hold*), йовсáг (*jószág*), марга (*marha*), біка (*bika*), чіків (*csikó*), чивдар' (*csődör*), герелі'в (*herlő*), марадик (*maradék*), фалка (*falka*), йугас (*juhász*), мийсáрош (*mészáros*); арвачка (*árvácska*), д'инд'віраг (*gyöngyvirág*), ібоа (*ibolya*), піноч (*pipacs* «vadmák»), секфү (*szekfü*), оргóна (*orgona*), футовка (*futóka*) та інші.

До цього типу лексичних запозичень слід зарахувати і ті мадяризми, що проникали в мову українського населення Закарпаття через осіб, які щорічно виїжджали в центральну Угорщину на заробітки, особливо в період жнив. Уже з XIII ст. є дані, що населення Закарпаття приходило в Угорщину для збирання врожаю, і отримувало плату 5-ий 6-ий сніп [6, с. 129]. Спілкуючись з мадярами, воно переймало від останніх ряд слів на позначення назв с/г знарядь, дій та понять, що використовувалися під час збору врожаю. Таким шляхом могли проникнути слова: чийпловати (*csépel*), талазовати (*tallóz*) «збирати колосся після зняття злакових», ораташ (*aratás*), відоч (*vidacs*) та інші.

Подібним чином проникали мадяризми в мову українців Закарпаття і внаслідок безпосередніх торговельних стосунків, зокрема через купівлю і продаж коней, волів, корів. Відомо, що основним постачальником коней і волів на Закарпатті були прославлені мадярські коневоди і воловоди, тому й не дивно, що серед лексики українських говорів Закарпаття, пов'язаної з тваринництвом і зокрема з кличками коней, корів і волів, є значна кількість мадяризмів. Наприклад: алдомаш (*áldomás*), ваишар (*vásár*); назви на позначення внутрішніх та зовнішніх особливостей тварин; сілайка (*szilaj*), кедवेशа (*kedves*), гед'еша (корова з гострими вверх рогами) *hegyes*, ч'іллог «кінь чорної масті з білою зіркою на чолі» *csillag*; клички тварин: Бижка, Бейла, Бонді, Вілма, Вілмош, Дурі, Жужа, Йулішка, Котіа, Лоці, Магда, Монціа, Пім'о, Полі, Рóвжійа, Фанійа, Шандор, Шаріка, Шоні та інші.

Лексичні мадяризми першого типу широко ввійшли в мову українського населення Закарпаття, збагативши його словниковий склад. Значна частина цих слів ще й зараз є в активному мовному запасі українців Закарпаття і на власне

українському ґрунті від них утворено ряд похідних форм. Наприклад, від лексичного мадяризму *bádog*, *bádoga* (*bádog*) утворено: *бадогáр*, *бадодж'ар* «бляхар», *бадогáрити* «працювати бляхарем», *бадогáрен'а*, «перебування жерстяником», *бадагарн'а* «бляхарня, місце, де опрацьовують жерсть», *бадоговий*, *бадодж'аний* «жерстяний», *бадогівн'а* «бляхарня», *бадоглова́ти*, «перебувати жерстяником», «займатися бляхарством», *бадогл'аний* «жерстяний», *бадогл'аник* «жерстяник», *бадодж'анка* «посуд з жерсті», *бадодж'а* «невеликий жерстяний посуд» та інші. Слова цього типу багаті також на фонетичну варіантність, що свідчить у першу чергу про глибоке вкорінення їх у мову українського населення Закарпаття. Так, наприклад, для мадяризму *тивчир* (*tölcser*) відомі такі фонетичні варіанти: *то́'лчир*, *то́'лчер*, *тивчар*, *тивчер*, *тивчар*, *ти'вчар*, *тившир*, *тившар*, *тившар*, *тивчір*, *тивчір*, *тй'вчар*, *тй'вчір*, *тевчир*, *ты'вчар*, *тившір*, *то'вшар*, *тувчар...*, або для мадяризму *торнац* (*tornác*): *торнац*, *торнац*, *турнац*, *турнац*, *сторнац*, *стурнац*, *торнадз*, *торнадз*, *турнадз*, *турнадз...* і т. п.

Довготривалі, добросусідські культурні взаємини між українцями Закарпаття та угорцями сприяли також поширенню угорських пісень і різних мелодій серед закарпатських українців, і, навпаки, українських пісень (зокрема коломийок) та казок, легенд, приказок і прислів'їв серед угорського населення [5, с. 14-16; 12, с. 236-240; 13, с. 157, 235].

До другого типу запозичень відносяться мадяризми, що також проникали усним шляхом, але не в такій невимушеній безпосередній розмові простих людей між собою, а внаслідок офіційного спілкування українського населення Закарпаття з чиновниками та службовцями різних державних установ, навчальних закладів, під час служби в армії тощо.

Відомо, що збирачами податей від населення були здебільшого угорці і рідше змадяризовані українці. Описуючи майно селянина чи накладаючи дань, ці чиновники відповідні предмети і поняття називали офіційно угорською мовою. Щоб правильно відповісти на запитання, селянин змушений був повторити назву цієї реалії, відзначивши, чи вона є, чи відсутня, поступово окремі з цих назв і закріпилися у мові селян, хоч на позначення їх існували свої назви. Наприклад: *хосен* – *користь*, *готар* – *межа*, *телек* – *обыст'а* і інші.

Наведемо кілька запитань чиновників та відповідей селян, що зафіксовані в урбаріальних записах XVIII ст. Так, наприклад, перше запитання: «Czi máje szeje szelo *Urbariu* (курсив – П. Л.), koli máje, Jaka je i ot ktoroho csaszu pocsalaszya [7, с.40], селяни відповідали: «Szej szelo Kuzminovo ... gyila szvoa panscini nijaku *urbariu* vusztavlenu vud szvoich panuv ne májut [7, с. 42]. На восьме запитання: «Kulyko pusztih *telekuv* je u szim szeli nachogyat i pro jaku pricsinu opusztili i ot ktoroho csaszu i kto jich usivajet i iz nich *chosen* берет [7, с. 40], селяни відповідали: Dvoh pusztih *telekiiv* povidajut szelani Lyude, iz ktorich jednu Pan Isok Gaspar biruje i kmetye na nyim tyamili ale do velikoho Szekerese kotri je u Szatmarskim varmegyi uzati je druhi *Telek Pana* velikomosnoho Groffa Barkoczi Janosa ale na tím ne tyamjat obi siv bu buv dajaki kmity Pansky taj i tak szoho szela Kuzminovo Lyude jak ispustosili Toti dva *Teleki* povidajut» [7, с. 45].

У писемні пам'ятки Закарпаття мадяризми здебільшого потрапляли з вуст автора, який мав на той час певну освіту, знав угорську мову і, безперечно, користувався більшою кількістю слів угорського ділового стилю, ніж селяни.

У такий спосіб запозичувалися здебільшого лексичні мадяризми, пов'язані з феодальними обов'язками *йоббад'* (*jobbágy*), *біреш* (*béres*), *немеш* (*nemes*), *грóвф* (*gróf*), *ішпан* (*ispán*), *дижма* (*dézsma*), *гетеловати* (*hetel*) *гед'вам* (*hegyvám*) і т. и.

Через державні установи проникали в першу чергу слова, пов'язані з національно-політичним укладом, а також слова ділового стилю, адже угорська була державною мовою. Серед цієї групи лексики можна назвати такі мадяризми: *валасман* (*választmány*), *варошгаза* (*városháza*), *совгабирів* (*szolgabíró*), *тоначош* (*tanácsos*), *фіскарош* (*fiskáros*), *кезеш* (*kezes*), *фізеш* (*fizes*), *понос* (*panasz*), *курвин'* (*kérvény*), *год'отийк* (*hagyaték*), *пóвтлиїк* (*pótlék*), *газбар* (*házbér*), *одов* (*adón*), *гатролик* (*hátralék*) та інші.

Через школу, як і через інші державні установи, проводилася значна мадяризація українського населення. Мадярський уряд не дозволяв користуватися в школах українською мовою, настирливо з року в рік мадяризував десятки українських шкіл. У результаті з 1874 по 1907 роки з 331 української школи не залишилося жодної. Учителям почали видавати грошові премії за кожного учня, якого навчать розмовляти по-угорськи. За шкільні підручники та словники, що сприяли поширенню угорської мови серед неугорського населення, видавалися премії ім. Фикешгазія в розмірі 500 форинтів (старими грішми) [9, с.1-2]. До мадяризмів, що проникали через школу, можна віднести: *ло'вгош* (*lógós*), *віжга* (*vizsga*), *ноплов* (*napló*), *тондії* (*tandíj*), *церуза* (*ceruza*), *тинта* (*tinta*), *фештик* (*festék*), *лодірка* (*ladér*) та ряд інших.

Через службу в угорській армії в мову українців Закарпаття потрапляли мадяризми, пов'язані з військовою службою. Наприклад: *катуна* (*katona*), *гонвийд* (*honvéd*), *корпосоман'ош* (*karpaszományos*), *сокосвезетив* (*szakaszvezető*), *годнод'* (*hadnagy*), *сазодош* (*százados*), *ріїодов* (*rijadó*), *поронч* (*parancs*), *футаш* (*futás*), *пушка* (*puska*), *ад'ів* (*ágyú*), *ліїгн'омаш* (*légnyomás*), *собоччаг* (*szabadság*), *сереловати* (*szerelem*) і т.п.

Усні запозичення другого типу, що потрапляли в мову українського населення через державні установи, школу, службу в армії, на відміну від запозичень першого типу, не вкорінилися глибоко в мові українського населення Закарпаття і зараз вони майже повністю архаїзувалися. Запозичення цього типу не зазнали значних фонетичних змін, бо попадали в українські говори Закарпаття здебільшого в їхньому літературному оформленні.

Безперечно, лексичні мадяризми, що запозичувалися усним шляхом, входили в українські говори Закарпаття в різний час. Одні з них належать ще до періоду початкових стосунків українців та угорців (XII–XIII ст.), інші пізнішого періоду, причому проникнення мадяризмів відбувалося як безпосередньо, та і через посередництво інших мов.

Заслуговує на увагу проблема хвильової передачі схожих рис з однієї мови на іншу. Б. О. Серебренніков відзначає: «Думка про можливість хвильової передачі

рис від однієї мови до іншої має під собою ґрунт. Насправді, якщо у випадку маргінального контактування мов..., одна мова може передавати деякі риси іншій, суміжній з нею по території мові, то природньо, що мова, яка отримала ці нові особливості, також може передати їх далі, іншій, суміжній з нею по території, мові» [4, с. 54-55].

Другим основним шляхом запозичення мадяризмів був писемний. Цим шляхом увійшли мадяризми переважно через перекладацьку літературу, різні офіційні державні документи, військові розпорядження тощо. Писемний шлях запозичень загалом характерний для слів, що позначають абстрактні поняття. Запозичення цього характеру використовувалися у мовленні дуже рідко. Частина з них увійшла в Закарпатські писемні пам'ятки. Наприклад: *бизон'шаг* (*bizonyság*) [1, с. 160-170], *бікешуг* (*békesség*), *біршаг* (*bírság*), *вълчаг* [*válság* (*legeltetési*)], «плата за випас худоби», *гомолон* (*hatalom*), *жакман'* (*zsákmány*), *немзем* (*nemzet*), *робшаг* (*rabság*) та інші.

Як усним, так і писемним шляхом проникали в українські говори Закарпаття слова, пов'язані з розвитком економіки, техніки, культури і науки. Відомо, що техніка, культура і наука не стояли на одному місці. З їхнім розвитком з'явився цілий ряд нових предметів, понять, для яких в українців не було своїх назв, а тільки мадярські. Користуючись цими новими предметами, українське населення Закарпаття почало засвоювати і їхні назви, наприклад: *пичі* [*bricsesz*(*nadrág*)], *калап* (*kalap*), *радіювка* [*rádió* (*sapka*)], *пондола* (*pongyola*), *рокот* (*rakatszoknya*), *лабсары* (*lábszár*), *боганчі* (*bakancs*), *тална* (*talp*), *ґпич* (*gríz*), *ґупулі* (*gersli*), *попрікаш* (*paprikás*), *гомбовці* (*gombóc*), *левеш* (*leves*), *гуркотивтис* (*hurkatőtő*) та інші.

Інколи для позначення певної реалії українське населення Закарпаття використовувало свою чи іншомовну назву. Пізніше цю ж річ виготовляли кращої якості чи з іншого матеріалу і вона уже отримувала нову назву. Так, наприклад, для назви звичайної жерсті використовувалось мовцями слово *бл'аха*, потім для покрівель хат почали випускати цинкову жерсть, яка не ржавіла, і її вже називають не *бл'ахойу*, а *бадогом* (пор. угор, *bádóg* «бляха»). На позначення шухляди в столі використовувалися назви *столина*, *пудстолина*, *столо'вка*, *шуфлатка*, але в побут входить новий предмет – кухонна шафа з кількома шухлядами кращої конструкції, які називалися уже не *столинами*, а *фійовками* (пор. угор. *fiók*). Виконуючи ту саму функцію, що і шухляда в столі, ця назва поступово витісняє з ужитку стару на позначення шухляди в столі або утворює з останньою синонімічний ряд.

Інколи рідко вживана традиційна назва витісняється уживанішою в сусідів маляр угорською назвою. Так, наприклад, числівник *тис'ача* був відомий українському населенню Закарпаття, але використовувався ним дуже рідко, бо не було потреби в таких великих числах, проте в мові чиновників та поміщиків селяни дуже часто чули на означення «тисяча» слово «езер», «изяр» і перейняли його. Цей числівник *йзир'* поступово витіснив па певній мовній території з ужитку числівник *тис'ача* [2, карта № 115].

Проникнення окремих мадяризмів відбувалося і в такий спосіб: зняряддя, що виготовлялося саморобним способом, мало свою традиційну назву, але пізніше це саме зняряддя такої ж форми вироблялося заводським способом і поступало в продаж. У крамницях воно називалося по-угорськи і коли хтось купив цю річ, то почав називати її не традиційною, а угорською назвою. Наприклад, саморобна скоба називалася *скоба, шкоба, кл'амба, кр'амба*, а вже купована скоба – *копча, капча, копша*; або раніше на хатніх дверях були дерев'яні замки і їх називали *замками*. Пізніше з'явилися залізні дверні замки, міцніші, досконаліші і на певній території їх уже називають по-мадярськи *плига,плигов*. Таких прикладів чимало.

Частина мадяризмів могла запозичуватися через угорську народну творчість: *босоркан'а (boszorkány), шаркан' (sárkány), mü'ндир'ка (tünderke), тамош (táltos)* та інші.

Отже, було кілька шляхів засвоєння мадяризмів в українських говорах Закарпаття, але основним з них був усний шлях унаслідок тривалого безпосереднього спілкування українського населення Закарпаття з сусідами угорцями.

Цим шляхом ввійшли в мову українців Закарпаття переважно слова, пов'язані з побутом людей, їхніми фізичними та психічними особливостями, сільським господарством, народною метрологією, віруваннями, обрядами та забобонами, рослинним і тваринним світом. Таких запозичень є більше 70%. Назви, пов'язані з канцприладдям, навчанням, спортом та різними іграми потрапляли в основному через школу; військова термінологія – через службу українців в угорській армії; через різні державні установи проникали лексичні мадяризми, пов'язані з транспортом, торгівлею, фінансами, юридичною та суспільно-політичною діяльністю.

Як проходив процес засвоєння лексичних мадяризмів українським населенням Закарпаття?

Відомо, що широке засвоєння слів з однієї мови в іншу відбувалося в першу чергу внаслідок білінгвізму чи двомовності.³ Але ж білінгвізм, як правильно зазначають дослідники, відбувається не протягом короткого часу, не відразу, а внаслідок тривалого впливу однієї мови на іншу. Отже, засвоєння чужих слів рідною мовою проходить протягом тривалого часу. Можна виділити основні чотири етапи поступового засвоєння мадяризмів українським населенням Закарпаття.

---

³ Білінгвізм чи двомовність розвивається дуже повільно, якщо контактуючі мови рівноправні, і, навпаки, двомовність розвивається швидкими темпами, якщо одна з мов є пануючою, тобто, коли контактуючі мови виступають як нерівноправні. Тому не можна погодитися з твердженням О. М. Рота, що на Закарпатті внаслідок контактування українського населення з угорським широко з обох сторін розвинувся білінгвізм [11, с. 260–267]. Двомовність в обох колективах розвивається тоді, коли контактують між собою в основному рівні мови щодо свого розпитку і їх ролі в суспільно-політичному житті. Коли ж одна з контактуючих мов є державною мовою на даному етапі і її насильно поширюють серед іншого колективу (як це було з угорською мовою на Закарпатті), то активна двомовність поширюється тільки в одному колективі, мова якого в даний час не є державною. Наприклад, в угорських селах, які знаходяться у безпосередньому сусідстві з українцями, активна двомовність серед угорського населення до 1945 р. не спостерігалася, але вона була досить поширена серед українського населення Закарпаття. Навіть у тих селах, де разом жили мадяри й українці, двомовність в основному була серед українського населення.

На першому етапі мовці прислухаються до чужої мови і запозичують поодинокі слова з артикуляцією, близькою до вимови цих слів у мові-джерелі. Спочатку це слова, що не відомі рідній говірці. На цьому етапі лексичні засвоєння ще досить поверхові, тобто вони ще не зачіпають внутрішніх законів розвитку рідної мови. Для останнього періоду цього етапу характерні прояви субституції окремих голосних та початки фонетичної акомодатії, тобто пристосування голосних чи приголосних одне до одного, залежно від позиції, але заміна однієї фонемі іншою ще не відбувається. Засвоєння цих лексем відбувається через індивіда, що володіє обома мовами.

Прояви субституції на цьому етапі помітні в першу чергу у мовців, що не обізнані або погано обізнані зі звуковою системою угорської мови: *колоп* – *калап*, *шітеміні* – *шітеміні*, *шітивпор* – *шітивпор*, *федівка* – *федивка*, *төлчир* – *тивчир*, *төлтийиш* – *тивтийиш* тощо. Ті ж мовці, що знаходяться у постійному контакті з угорцями, намагаються вимовляти запозичені слова близько до їхнього звучання в угорській мові: *шітеміні*, *төлтийиш*, *төлчир*, *тийгла*, *ціймент*, *подлаш*, *торпац*, *сегелет*, *роштий*, *остолош*, *патент*, *цібзар*, *гёллир*, *бийліш* і т. д. Однак така вимова мадяризмів особами, що володіють угорською мовою, ще не свідчить про наявність явища субституції.

На другому етапі характерне проникнення більшої кількості слів і помітні прояви білінгвізму на вузькій межі контактування. На цьому етапі помітне паралельне використання своїх і угорських слів для позначення певної реалії. Таке паралельне застосування угорського і українського слова має певну специфіку: запозичене слово паралельно використовується здебільшого тоді, коли дана річ зазнала певних змін у формі, функції чи стала досконалішою, напр.: *вилы* – «саморобні дерев'яні вила» і *ошвилы* – «залізні вила, виготовлені заводським способом»; *столина* – «шухляда у саморобних столах» і *фійовка* – «шухляда у купованих столах»; *блаха* – «звичайна не цинкова жерсть» і *бádog*, *бádoga* – «цинкова жерсть, якою покривають хати», *дила* – «підлога в хаті; виготовлена з саморобних дошок» і *подлаш* – «підлога в хаті, виготовлена з купованих дошок», *ошийник* – «звичайний комір на сорочці», *гёллир* чи *галір* – «твердий комір, виготовлений з пластмаси» і т. д.

На другому етапі вже широкого розмаху набуває явище субституції і акомодатії.

Третій етап характерний тим, що поступово розвивається білінгвізм серед колективу людей на межі безпосереднього контактування. На цій території вже починається змішування своїх традиційних і запозичених слів, паралельне використання свого і угорського слова в одному й тому ж значенні, наприклад: *цур'а* – *р'анд'а* (*rongy*), *нагавиці* – *надрáги* (*nadrág*), *пудбуї* – *бил'іш* (*béles*), *чистовати*– *бечеловати* (*becsül*), *пол'івл'ати* – *енгедовáти* (*enged*), *скаржитис'а* – *понословатис'а* (*panaszol*), *розбуїник* – *роблов* (*rabló*), *пушати* – *бантовати* (*bánt*), *жал'іти* – *бановати* (*bán*), *довір'ати* – *бізовати* (*biz*) і т. д.

На цьому етапі поглиблюється явище субституції, внаслідок чого одне й те ж запозичення на ґрунті українських говорів Закарпаття отримує різноманітне

фонетичне оформлення, не зачіпаючи глибоко внутрішніх законів розвитку української мови. Наприклад, лексичні мадяризми *торнац*, *подлаш*, *форгіта* тощо в українських говорах Закарпаття виступають з такими фонетичними варіантами: *тórнац*, *торна́ц*, *ту́рнац*, *турна́ц*, *сторнац*, *стурнац*, *тórнадз*, *торна́дз*, *ту́рнадз*, *турна́дз*; *подлаш*, *поллаш*; *форгіта*, *фургіта*, *фордіта*, *форготу*, *форгот'ув*, *форгіт'у*, *форгітув* та ряд інших. Є окремі лексичні мадяризми, які на ґрунті українських говорів Закарпаття використовуються мовцями в 20-ти і більше фонетичних варіантах.

Основною ознакою четвертого етапу є широкий розвиток білінгвізму, що охоплює уже більшу територію. Внаслідок цього в українську мову потрапляє значна кількість мадяризмів. На цьому етапі, крім поглиблення субституції та акомодатії, зачіпаються уже і внутрішні закони розвитку рідної мови. Так, наприклад, в українських говорах Закарпаття давні *о*, рідше *е* в новому закритому складі переходили в *у*, *ї* чи *і*: *кун'* – *кїн'* – *кін'* (< *кoнь*), *н'ус* – *н'їс* – *н'іс* (*несль*). Таких же змін зазнавав голосний *о* і в словах, запозичених з угорської мови, наприклад: *валів*, *валїв*, *валу* (< мад. діал. *váló*), *ругу*, *ругїв* (< мад. діал. *rugó*) тощо.

На цьому етапі поряд з проникненням цілого ряду мадяризмів і особливо груп слів, єдиних за своїми структурними ознаками, може відбутися і абстрагування окремих словотворчих елементів, їхнє сполучення з коренями традиційних для цієї мови слів. Так, наприклад, в угорській мові широко вживані суфікси *-ás-*, *-os* з агентивним та атрибутивним значенням, наприклад: *ablakos*, *lakatos*, *boltos*, *csámpás*, *csinos*, *napszátos*, *bádogos*, *kondás* та цілий ряд інших. Частина цих і подібних мадяризмів з суфіксами *-ás*, *-os* були засвоєні українцями Закарпаття. На ґрунті досліджуваних українських говорів ці суфікси поступово абстрагувалися і досить широко використовувалися для утворення українських слів з цими ж значеннями: *басаиш* «контрабасист», *борон'аиш* «вартовий», «людина, що стереже курінь», *бубнаиш* «бубнар», *вартаиш* «вартовий», *віязаиш* «той, що в'яже снопи», *гусл'аиш* «скрипаль», *платаиш* «людина, що латає бляшаний посуд», *постолаиш* «той, що виготовляє постолі», *сіяиш* «той, що засіває зерном ниву»; *брин'каиш* «марнотрат», *бувалоиш* «бувалий», *глупоиш* «глухий», *голоиш* «голий», *гол'інкаиш* «чоловік з довгими ногами», *капроиш* «з кисляками па очах», *чудоиш* «чудасія» та багато інших.

Що стосується інших морфологічних та синтаксичних явищ, то вони майже зовсім не відбиті в говірках. Запозичене слово отримує граматичну форму за аналогією до подібних форм слів рідної мови.

Основна маса мадяризмів потрапляла в українські говори Закарпаття безпосередньо з сусідніх угорських говірок у їхньому діалектному фонетичному оформленні. Це стосується в першу чергу слів побутової лексики. До інших пластів лексики (фінанси, торгівля, юридична та суспільно-політична термінологія тощо) лексичні мадяризми могли проникати з літературної мови, чи в усякому разі у їхньому літературному оформленні через різні установи чи з вуст чиновників. Тому все це повинно бути враховано при визначенні фонетичних та морфологічних особливостей мадяризмів в українських говорах Закарпаття. Так, наприклад, слова

cégelet, puslik, oshkola, lókn'ish, bíl'ish. chízmi слід виводити не від літературних *szöglet, pruszli, iskola, loknis, bélés, csizma*, а від діалектних *szegelet, puszli, loknyis, bilyis, csizma*. Лексичні мадяризи та їхня семантика вперше скартографовані в нашій монографії [3, с.327].

Висновки дослідження. Отже, для того, щоб чітко з'ясувати фонетичні особливості мадяризмів в українських говорах Закарпаття, необхідно в першу чергу добре дослідити фонетичні особливості сусідніх угорських говірок Закарпаття. Крім того, в українські говори Закарпаття мадяризи могли потрапляти не тільки безпосередньо з угорської, але й через посередництво словацької та румунської мов. Тому це теж слід ураховувати при аналізі фонетичних та морфологічних особливостей мадяризмів в українських говорах Закарпаття.

Різним повинен бути також підхід до лексичних мадяризмів і при визначенні їхньої етимології. Так, наприклад, необхідно розрізняти мадяризи фінно-угорського походження та слова-мадяризи, що є власне мадярськими словами й виникли на ґрунті угорської мови, коли вже мадярські племена жили самостійно, окремо від інших фінно-угорських племен, і слова-мадяризи угорської мови, що мають різне походження (слов'янського, латинського, німецького, тюркського тощо).

Література

1. Дэже Ласло. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI-XVIII вв. – *Studia Slavica*, t. VII. – Budapest, 1961. – 160-170с.
2. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. – Ужгород, 1958.
3. Лизанець П.М. Угорсько-українські міжмовні контакти (на матеріалі українських говорів Закарпаття). – Ужгород, 1970 -327с..
4. Серебренников Б.А. Проблема субстрата // Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР, вып. IX., 1956. –С. 54-55.
5. Bartók Béla. Népszokások és szomszéd népek zenéje. – Budapest, 1958. –P. 14-16.
6. Biedermann J. Die Ungarischen Ruthenen ihr Wohngebiet ihr Erwerb und ihrer Geschichte. – Innsburck, 1862. – 129 p.
7. Dezső László. A kárpátaljai hivatalos írásbeliség emlékei (úrbéri feljegyzések). – Budapest, 1963. – 40 с.
8. Ortutay Gyula. Rákóczi két népe. Budapest, 1940. –P. 5-19.
9. Pallas O. Nagy lexicon. – Budapest, 1894.– VII. kötet. – P.1-2.
10. Pavel Ondrus. K otázce vjazykneho vplyvu nareči prikaznych jazykov //Bulletin celostatneho dialectologickeho seminaru katedry ukrajinskeho jazyka a literatury. – Prešov.- P. 92-97.
11. Rot O. M. A magyar nyelv fejlődése a magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok. – Kijev–Uzshorod, 1968. – P.260-262.
12. Szémán J. Mátyás király a Magyarországi ruthén népmondákban //Etnographia. №XXII. – Budapest, 1911. –P. 236-240.

13. Sztripszky Hiador. Kossuth Lajos ruthén népköltészetben // Etnographia №XVIII. – Budapest, 1907. – P. 157, 235.

Summary

The paper deals with oral and written ways of Hungarian words' learning by the Ukrainian population of Transcarpathia. The former was the main one, because the Hungarians had been for many years in close and direct contacts with the Ukrainian (Rusyn) population of Transcarpathia. To the second type of borrowings also belong the Hungarian words learned in the process of official communication, army service, schooling, business, but instead of being assimilated they became archaic. Even less lexemes mostly through legal documents, folklore tales and songs penetrated the language of the Ukrainians, e.g. *босорканя* (boszorkány) “відьма”, “баба-яга”, *шаркань* (sárkány) “дракон” та інші. Four stages of evolutionary Hungarian words' learning by the Ukrainian population of Transcarpathia have also been focused on.